

✓ TIẾN TRÌNH DÂN CHỦ HÓA Ở MYANMAR TỪ NĂM 2011 ĐẾN NAY: THÀNH TỰU VÀ THÁCH THỨC

VÕ XUÂN VINH*

Kể từ khi chính phủ dân sự chính thức lên nắm quyền vào cuối tháng 3 năm 2011, nền chính trị Myanmar đã có những thay đổi quan trọng. Từ một nước được điều hành bởi chính phủ độc tài quân sự trong hơn hai thập kỷ, Myanmar đã chính thức chuyển sang chính thể đa đảng dân sự với sự tham gia của các đảng phái đối lập trong quốc hội, cụ thể là sau cuộc bầu cử bổ sung năm 2012. Quyền lực chính trị từ việc tập trung vào một trung tâm là giới quân đội đã được phân chia thành nhiều trung tâm quyền lực sau cuộc bầu cử bổ sung này. Tuy vậy, tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar cũng đang gặp không ít thách thức từ việc thực thi trong thực tế các quyền tự do cơ bản của người dân và các quyền khác, trong đó có quyền tự do tham gia chính trị. Bài viết sẽ phân tích, đánh giá những thành tựu và những thách thức đặt ra đối với tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar từ cuối tháng 3/2011 đến nay.

1. Thành tựu

Cuộc bầu cử diễn ra vào ngày 7/11/2010

được cho là đã tiến hành “trong không khí hòa bình, ổn định, dân chủ và tự do”⁽¹⁾ với sự cạnh tranh của 37 đảng phái chính trị. Tuy vậy, theo chúng tôi, tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar chỉ thực sự bước vào giai đoạn mới khi Thống tướng Than Shwe vào ngày 30/3/2011 tuyên bố giải tán Hội đồng Hòa bình và Phát triển liên bang (SPDC), đồng thời chính thức chuyển giao quyền quản lý đất nước cho chính phủ dân sự mới. Từ đây, một loạt những thay đổi dân chủ đã được chính phủ mới thực hiện, trước hết là đảm bảo hai nhóm quyền dân chủ, đó là (1) nhóm các quyền tự do cơ bản và (2) nhóm các quyền khác.

Với trường hợp Myanmar, cơ sở quan trọng để đảm bảo thực hiện một cách có hiệu quả trên thực tế các nhóm quyền tự do cơ bản của công dân là việc có sự kiểm soát quyền lực trên thực tế giữa các trung tâm quyền lực chính trị của đất nước. Hiến pháp 2008 quy định rằng, ba nhánh quyền lực là lập pháp, hành pháp và tư pháp có quyền lực độc lập (sovereign power), thực hiện kiểm soát, kiểm tra và cân bằng lẫn

* TS. Võ Xuân Vinh, Viện Nghiên cứu Đông Nam Á

nhau (khoản a, điều 10); ba nhánh quyền lực độc lập này cũng được chia sẻ giữa Liên bang, các Khu vực, các Bang và các Khu vực tự điều hành quản lý (khoản b, điều 10). Tuy vậy, quy định này đã không được thực hiện trên thực tế bởi quyền lực điều hành đất nước trước sự kiện 30/3/2011 dường như vẫn nằm trong tay Thống tướng Than Shwe và những thân cận của ông. Sau khi chính phủ dân sự lên điều hành đất nước, đặc biệt là sau cuộc bầu cử bổ sung được tiến hành vào 1/4/2012, *quyền lực chính trị từ việc tập trung vào một trung tâm là giới quân đội đã được phân chia thành nhiều trung tâm quyền lực*. Theo đó, các trung tâm quyền lực chính trị chính ở Myanmar bao gồm chính phủ do Tổng thống Thein Sein đứng đầu, đảng Đoàn kết và Phát triển Liên bang (USDP) do Chủ tịch Quốc hội Shwe Mann lãnh đạo⁽²⁾, quân đội do tướng Ming Aung Hlaing đứng đầu và Chủ tịch Liên minh Quốc gia vì dân chủ (NLD) đối lập do bà Aung San Suu Kyi làm Chủ tịch.

1.1. Nhóm các quyền tự do cơ bản⁽³⁾

Trước hết, quyền tự do ngôn luận vốn được quy định trong Hiến pháp 2008 (khoản a, điều 354) mới thực sự được thực thi trong thực tế bằng việc chính phủ Myanmar huỷ bỏ việc kiểm duyệt trước xuất bản vào tháng 8/2012 sau hơn 48 năm lệnh kiểm duyệt này được áp dụng (6/8/1964). Theo cơ quan đăng ký và kiểm duyệt báo chí Myanmar (PSDR), bất cứ ấn phẩm nào ở trong nước cũng không cần xin giấy phép trước khi xuất bản. PSDR chỉ thực hiện việc đăng ký các ấn phẩm để lưu chúng vào kho lưu trữ quốc gia và để cấp

giấy phép cho các nhà in và các nhà xuất bản⁽⁴⁾. Bước đi này của chính phủ Myanmar được đánh giá là “một sự chuyển biến lớn so với quá khứ”⁽⁵⁾.

Thứ hai, quyền về tụ tập/hội họp và điều hành hòa bình cũng bắt đầu được triển khai chính thức với việc vào ngày 2/12/2011, Tổng thống Myanmar Thein Sein ký ban hành *Sắc lệnh về quyền tụ tập và điều hành hoà bình* (The Right to Peaceful Assembly and Peaceful Procession Act hay Luật Quốc hội số 15/2011) với mục đích để công dân Myanmar được thực hiện một cách có hệ thống các quyền cơ bản của mình về tụ tập hòa bình và điều hành hòa bình, và thực hiện sự bảo vệ pháp lý cho công dân (Khoản b, Điều 3). Mặc dù luật này còn bị đánh giá là chưa đáp ứng được các tiêu chuẩn nhân quyền quốc tế về lĩnh vực biểu tình hòa bình⁽⁶⁾, tuy vậy đây là “lần đầu tiên công dân Myanmar có được quyền này”⁽⁷⁾. Cũng cần nói thêm rằng, trong suốt thời kỳ cầm quyền của giới quân sự, quyền biểu tình và tụ tập bị cấm hoàn toàn ở Myanmar.

Thứ ba, một số quyền cơ bản khác của người dân cũng được thực hiện trong thực tế như quyền tham gia tổ chức công đoàn, quyền lập hội. Tháng 10/2011, *Luật Tổ chức Lao động* (Luật Công đoàn The Labour Organization Law hay Luật Quốc hội số 7/2011) được ban hành. Theo luật này, người lao động có quyền tham gia hoặc từ bỏ các tổ chức công đoàn (điều 7), các công đoàn ở các cấp khác nhau được thành lập vì lợi ích của người lao động và người sử dụng lao động (điều 4). Các cấp

công đoàn có quyền xây dựng các nguyên tắc tổ chức, hoạt động của mình, được quyền bầu ra người đại diện cho mình, bảo vệ lợi ích của người lao động, đứng ra giải quyết tranh chấp giữa người lao động và người sử dụng lao động (từ điều 17 đến điều 21). Đặc biệt, các tổ chức công đoàn được quyền hội họp, bãi công và tiến hành các hoạt động khác một cách hòa bình phù hợp với thủ tục, nguyên tắc của tổ chức mình, theo pháp luật và quy định tương ứng của Tổng liên đoàn lao động (Labour Federation) (điều 22). Về mặt tổ chức, chính phủ Myanmar cũng khẳng định rằng các tổ chức lao động được thành lập mới sẽ khác với các tổ chức trong quá khứ bởi các tổ chức mới này sẽ được xây dựng chương trình hoạt động của riêng mình⁽⁸⁾.

Đề có cơ sở pháp lý cụ thể cho việc thực hiện quyền của người dân về *tự do lập hội* như đã được quy định trong Hiến pháp năm 2008, các nhà lập pháp của đảng cầm quyền và các tổ chức xã hội dân sự (CSO) Myanmar sau nhiều vòng thảo luận đã “nhất trí về bản dự thảo Luật Đăng ký Hội ‘tiến bộ’”⁽⁹⁾, thay thế cho Luật Thành lập Tổ chức năm 1988 (Luật Hội đồng Khôi phục Trật tự và Luật pháp Nhà nước số 6/88). Dự luật này quy định thủ tục đăng ký đơn giản, tự nguyện cho các CSO quốc tế và trong nước cũng như không bao gồm hạn chế hay các trừng phạt hình sự nào. Luật này ra đời được kỳ vọng sẽ góp một phần quan trọng cho cuộc cải cách lập pháp vì sự phát triển của thành phần xã hội dân sự Myanmar vốn bị kiểm chế ngặt nghèo bởi các luật dưới thời cầm quyền của giới quân sự⁽¹⁰⁾. Ngày 18/7/2014, Quốc hội

Myanmar đã thông qua *Luật Đăng ký các tổ chức* (Law on Registration of Organizations - Pyidaungsu Hluttaw Law No.31/2014)⁽¹¹⁾. *Luật Đăng ký các tổ chức* ra đời với sự phản biện và phản đối không đáng kể của các tổ chức xã hội dân sự ở Myanmar cho thấy tính dân chủ khá cao của luật này.

1.2. Nhóm các quyền khác

Nhóm các quyền khác bao gồm các quyền của người dân trên các lĩnh vực chính trị (và tham gia chính trị), các quyền hành chính, quyền được công khai thông tin và các quyền xã hội⁽¹²⁾. Trong khuôn khổ của bài viết này, chúng tôi chỉ tập trung làm rõ những thành tựu của Myanmar trong việc đảm bảo các quyền chính trị của người dân ở quốc gia này. Đặc biệt, ý nghĩa của việc thành lập Ủy ban Nhân quyền Myanmar cũng sẽ được làm rõ.

Nền tảng của nền chính trị nhiều đảng phái của Myanmar được quy định trong Hiến pháp năm 2008. Theo đó, một trong những mục tiêu kiên định của Liên bang là xây dựng một hệ thống dân chủ đa đảng thực sự, có khuôn phép (disciplined) (khoản d, điều 6). Kể từ khi lên cầm quyền, chính phủ dân sự Myanmar đã có những triển khai theo hướng dân chủ hơn các quyền chính trị của người dân. Ngày 4/11/2011, Tổng thống Thein Sein đã ký *Sắc lệnh sửa đổi Luật đăng ký đảng phái*. Theo đó, các đảng phái chính trị không còn bị yêu cầu phải “bảo vệ” (safeguard) mà chỉ phải “tôn trọng” (respect) và tuân thủ (obey) hiến pháp như trong Khoản (b) của Điều 405 Hiến pháp 2008. Điều khoản

không cho phép người ngồi tù là đảng viên đã được hủy bỏ, cho phép khoảng 200 đảng viên của NLD đang ngồi tù có thể lấy tư cách là đảng viên của đảng này⁽¹³⁾. Nhờ đó, ngày 25/11/2011, NLD do Aung San Suu Kyi đứng đầu đã đăng ký và được khôi phục địa vị hợp pháp của mình. Trong cuộc bầu cử bổ sung được tiến hành vào ngày 1/4/2012, NLD đã giành được chiến thắng vang dội khi có 43 trong tổng số 45 ghế được bầu bổ sung. Với tư cách là một đại biểu quốc hội, Aung San Suu Kyi đã được bầu làm Chủ tịch Ủy ban Pháp chế và trật tự thuộc Hạ viện Myanmar.

Cũng trong tiến trình dân chủ hóa đời sống chính trị ở quốc gia này, chính phủ Myanmar đã thả tự do cho biểu tượng dân chủ Aung San Suu Kyi vào năm 2010 và sau đó là hàng ngàn tù chính trị khác. Để thực hiện cam kết thả tất cả tù nhân chính trị vào cuối năm 2013, Tổng thống Myanmar Thein Sein vào ngày 30/12/2013 đã ký Lệnh số 51/2013 (Order No.51/2013) ân xá toàn bộ các tù nhân chính trị, những người đang trong giai đoạn bị xét xử hoặc những người bị điều tra về các tội liên quan đến chính trị tính từ thời điểm ngày 31/12/2013 trở về trước⁽¹⁴⁾. Động thái này của người đứng đầu Chính phủ Myanmar đã được nhiều tổ chức quốc tế đánh giá cao, trong đó có Ủy ban Nhân quyền châu Á⁽¹⁵⁾.

Sau gần hai năm cầm quyền của chính phủ dân sự, quy định về hạn chế sự tham gia chính trị và hoạt động đối lập ở Myanmar mới chính thức được thực thi. Vào ngày 15/1/2013, Chính phủ Myanmar hủy bỏ Luật bảo vệ việc chuyển đổi hòa bình và có hệ thống trách nhiệm của Nhà

nước và sự thể hiện thành công các chức năng của Quốc dân Đại hội nhằm chống lại sự phá rối và đối lập, còn được gọi là Luật SPDC số 5/96, một trong những luật vốn được chính quyền cũ sử dụng để giam giữ các nhà hoạt động chính trị⁽¹⁶⁾.

Một trong những sự kiện quan trọng trong tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar là sự ra đời của Ủy ban Nhân quyền Quốc gia Myanmar. Ngày 5/11/2011, Chính phủ Myanmar đã ra Thông báo số 34/2011 về việc thành lập Ủy ban Nhân quyền Quốc gia Myanmar⁽¹⁷⁾. Ủy ban có 15 thành viên, bao gồm 3 giáo sư về hưu, 3 đại sứ về hưu và các viên chức dân sự. Một số thành viên đến từ các sắc tộc như Chin, Karen, Kachin và Shan. Chủ tịch của Ủy ban này là Win Mra thuộc sắc tộc Rakhine. Ủy ban cũng bao gồm những người có tôn giáo khác nhau. Điều này được cho là thuận lợi trong việc điều tra các vấn đề liên quan đến dân tộc và tôn giáo⁽¹⁸⁾. Ủy ban được thành lập theo các Nguyên tắc Paris - một tổ chức độc lập được lập ra để điều tra các khiếu nại về những trường hợp vi phạm nhân quyền. Chủ tịch cơ quan này cho biết thêm, theo Nguyên tắc Paris, Ủy ban phải được phép đưa ra các quyết định độc lập, đồng thời không nên trực thuộc một bộ nào thuộc chính phủ⁽¹⁹⁾. Ngày 28/3/2014, Quốc hội Myanmar chính thức thông qua Luật Ủy ban Nhân quyền Quốc gia Myanmar (Luật Quốc hội số 21/2014). Ủy ban có quyền kiểm tra và tiến hành điều tra các khiếu nại, tố cáo về những vụ việc vi phạm nhân quyền (khoản c, điều 22); điều tra hiện trường vi phạm nhân quyền, nhà tù, nhà giam, trung tâm giam giữ và các nơi

giám giữ của chính quyền và của tư nhân (khoản e, điều 22), [...] hoạt động độc lập về các vấn đề thuộc thẩm quyền của mình (khoản a, điều 24).

2. Thách thức

Các quyền của người dân ở Myanmar mặc dù được đáp ứng ở một mức độ lớn so với thời kỳ cầm quyền của giới quân sự nhưng trên thực tế, người dân Myanmar vẫn chưa thực sự hài lòng với những thay đổi này. Trong đó, ba thách thức lớn nhất phải kể đến là quyền có quyền công dân của một bộ phận dân cư, quyền tự do tín ngưỡng/tôn giáo, và quyền tham gia chính trị.

Về quyền công dân, điều 345 của Hiến pháp năm 2008 quy định, tất cả mọi người nếu đáp ứng được một trong hai tiêu chuẩn sau sẽ là công dân của nước Cộng hòa Liên bang Myanmar: (a) được sinh ra với cả bố mẹ có quốc tịch Myanmar; (b) những người đã là công dân theo luật vào thời điểm Hiến pháp này có hiệu lực. Với quy định này, không ít người sống khá nhiều đời ở Myanmar đã không được hưởng quyền công dân, trong đó điển hình là cộng đồng người Rohingya theo Islam giáo. Chính phủ Myanmar không sử dụng cụm từ "Rohingya" mà thay cho cụm từ Rohingya là "người Bengali sống ở bang Arakan". Theo Luật Công dân 1982 thì người Bengali sống ở bang Arakan là những người Bengali nhập cư bất hợp pháp từ Bangladesh⁽²⁰⁾.

Tháng 8/2013, lãnh đạo cộng đồng Islam giáo Rohingya ở bang Rakhine đã

kêu gọi tổ chức một cuộc họp giữa đại diện của nhóm cộng đồng này, những người theo Phật giáo thuộc các sắc tộc ở địa phương và chính phủ để tìm giải pháp chấm dứt các cuộc xung đột⁽²¹⁾ diễn ra trong một thời gian dài giữa cộng đồng theo Phật giáo và cộng đồng Rohingya theo Islam giáo. Cũng trong thời gian này, Cao ủy Liên Hợp Quốc về người tị nạn (UNHCR) đã kêu gọi Chính phủ Myanmar đàm phán với người Rohingya để chấm dứt xung đột ở khu vực, đồng thời phái viên của UNHCR ở Myanmar Tomas Ojea Quintana cũng đã có chuyến thị sát tới bang Rakhine⁽²²⁾. Tháng 11/2013, Ủy ban nhân quyền của Đại hội đồng LHQ đã ra nghị quyết hoan nghênh những tiến bộ trong lĩnh vực nhân quyền ở Myanmar dưới thời cầm quyền của chính phủ cải cách Thein Sein, nhưng cũng bày tỏ "quan ngại sâu sắc" về tình trạng bị phân biệt đối xử của cộng đồng Rohingya Islam giáo, đồng thời kêu gọi Chính phủ Myanmar "trao sự tiếp cận bình đẳng về quyền công dân đầy đủ cho cộng đồng thiểu số Rohingya..."⁽²³⁾. Đáp lại lời kêu gọi của cơ quan này, Chính phủ Myanmar trả lời rằng ở Myanmar không công nhận sự tồn tại của cộng đồng thiểu số Rohingya⁽²⁴⁾. Về phần mình, lãnh đạo của NLD là Aung San Suu Kyi cũng không công nhận sự tồn tại của người Rohingya mà chỉ coi họ là những người Bengali⁽²⁵⁾.

Một thách thức khác đối với tiến trình dân chủ ở Myanmar là vấn đề tự do tôn giáo. Hiến pháp Myanmar 2008 quy định rằng, công dân Myanmar được tự do trong việc thực hiện quyền "phát triển ngôn ngữ,

văn học, văn hóa mà họ mong muốn; tôn giáo mà họ tin theo; và phong tục mà không làm ảnh hưởng tới quan hệ giữa các dân tộc hoặc tới niềm tin của những người khác" (khoản d, điều 354). Liên bang Myanmar cũng yêu cầu các nhân viên nhà nước "không được phân biệt đối xử hay chống lại bất cứ công dân nào của Cộng hòa Liên bang Myanmar vì lý do dân tộc, dòng dõi, tôn giáo hay giới tính" (điều 352). Tuy vậy, trên thực tế, việc thực hiện một số quyền trong lĩnh vực này của người dân Myanmar đang phải đối mặt với những trở ngại. Ngày 20/8/2015, Quốc hội Myanmar thông qua luật về chuyển đổi tôn giáo⁽²⁸⁾. Theo đó, bất cứ ai muốn thay đổi tôn giáo của mình đều phải nộp đơn gửi các cơ quan chức năng có liên quan, bao gồm cơ quan phụ trách tôn giáo, cơ quan phụ trách nhập cư, cơ quan phụ trách vấn đề phụ nữ, cơ quan phụ trách vấn đề giáo dục và hành chính để được cấp phép⁽²⁷⁾. Đồng thời, luật này cũng đưa ra hàng loạt quy định cho việc kết hôn giữa phụ nữ theo Phật giáo với đàn ông không theo Phật giáo, trong đó phải có được sự đồng ý của chính quyền địa phương⁽²⁸⁾. Động thái này của chính quyền Myanmar bị các chuyên gia thuộc Văn phòng Cao ủy LHQ về Nhân quyền coi là đang áp đặt những hạn chế về thay đổi tôn giáo, đồng thời Ủy ban này cũng đã nhấn mạnh đến quyền của các cá nhân trong việc tự do lựa chọn hoặc thay đổi niềm tin của mình⁽²⁹⁾.

Quyền tham gia chính trị ở Myanmar đã có những tiến bộ đáng kể khi với những quy định mới được đưa ra, theo đó, những tù nhân vẫn được lấy tư cách đảng viên của

các đảng chính trị để tham gia bầu cử, những người từng ngồi tù được phép tham gia tranh cử, các đảng phái chính trị được hoạt động tự do nếu đăng ký tranh cử. Tuy vậy, vẫn còn những hạn chế đối với sự tham gia của những đối tượng cụ thể, đặc biệt là lãnh tụ đảng đối lập Aung San Suu Kyi. Khoản (f), điều 59 *Hiến pháp Cộng hòa Liên bang Myanmar 2008* quy định rằng, để trở thành tổng thống hoặc phó tổng thống thì ứng cử viên đó không được có chồng (vợ) hay con có quốc tịch nước ngoài. Với việc có chồng và hai con trai mang quốc tịch Anh, rõ ràng, bà Aung San Suu Kyi không thể chạy đua cho chức vụ tổng thống hay phó tổng thống Myanmar.

Thách thức về quyền chính trị ở Myanmar còn nằm ở một khía cạnh khác, đó là vai trò của quân đội trong nền chính trị. Gần đây nhất, vào ngày 25/6/2015, Quốc hội Myanmar đã bỏ phiếu chống lại việc sửa đổi các điều khoản của Hiến pháp 2008⁽³⁰⁾. Điều này đồng nghĩa với việc, 25% tổng số ghế trong hai viện quốc hội Myanmar vẫn nằm trong tay quân đội và lực lượng này sẽ tiếp tục có quyền phủ quyết đối với bất cứ thay đổi nào của Hiến pháp 2008. Về cơ bản, quyền quyết định theo đa số trong hai viện quốc hội Myanmar vẫn chưa thể được thực hiện, ít nhất là tới sau cuộc bầu cử vào tháng 11/2015.

3. Kết luận

Kể từ khi chính phủ dân sự lên điều hành đất nước Myanmar vào cuối tháng 3/2011 đến nay, tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar đã đạt được những thành tựu

quan trọng. Các quyền tự do cơ bản của người dân, như quyền tự do ngôn luận, quyền lập hội/tham gia hội, quyền tham gia tổ chức công đoàn được đảm bảo với các quy định cụ thể về mặt pháp lý. Các quyền khác, trong đó nổi bật là quyền tham gia chính trị có sự cải thiện vượt bậc so với thời kỳ cầm quyền của giới quân sự. Theo đó, quy định hạn chế đối với các đảng phái chính trị đối lập được bãi bỏ, mọi công dân Myanmar được tham gia vào hệ thống chính trị của đất nước thông qua các quyền ứng cử, bầu cử và yêu cầu điều tra những hành động vi phạm nhân quyền thông qua Ủy ban Nhân quyền Quốc gia Myanmar.

Tuy vậy, thách thức đặt ra cho tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar không phải là ít. Quyền công dân của người Rohingya theo Islam giáo chưa được đảm bảo; quyền tự do tham gia chính trị chưa hoàn toàn được áp dụng khi những người có người thân (chồng/vợ, con) có quốc tịch nước ngoài không được đảm nhiệm chức vụ tổng thống hay phó tổng thống nếu thắng cử; vấn đề sửa đổi hiến pháp không phải do đa số phiếu trong quốc hội mà do 25% quân nhân là đại biểu quốc hội quyết định... Rõ ràng, tiến trình dân chủ hóa ở Myanmar vẫn còn một chặng đường dài ở phía trước, trong đó, cuộc bầu cử vào tháng 11/2015 sẽ là bước ngoặt quan trọng./.

CHÚ THÍCH

1. Chu Công Phùng (chủ biên, 2011), *Myanma: Lịch sử và hiện tại*, NXB Chính trị Quốc

gia, Hà Nội, tr.166.

2. Ngày 13/08/2015, U Thura Shwe Mann bị truất chức Chủ tịch USDP. Xem Myanmar ruling party chairman Shwe Mann ousted, *BBC*, 13 August 2015, <http://www.bbc.com/news/world-asia-33902059>
3. Nhóm các quyền tự do cơ bản bao gồm (1) quyền tự do ngôn luận; (2) quyền tự do di lại; (3) tự do tham gia/lập hội; (4) quyền được đối xử công bằng trước pháp luật; và (5) quyền tự do tín ngưỡng/tôn giáo. Xem Saward, Michael (1994), *Democratic theory and indices of democratization*, in Beetham, David (ed), *Defining and Measuring Democracy*, London: Sage, p.16.
4. Burma abolishes media censorship, *BBC News*, 20 August 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-19315806>
5. Tài liệu đã dẫn.
6. Myanmar: Amended Right to Peaceful Assembly and Peaceful Procession Law, *Article 19*, 22 August 2014, <https://www.article19.org/resources.php/resource/37666/en/myanmar-amended-right-to-peaceful-assembly-and-peaceful-procession-law>
7. A law for peaceful protest, *The Sydney Morning Herald*, December 5, 2011, <http://www.smh.com.au/world/a-law-for-peaceful-protest-20111204-1odfq.html>
8. First conference of labour organizations in Myanmar since freedom of association law, *International Labour Organization*, 30 April 2013, http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre/press-releases/WCMS_212027/lang-en/index.htm
9. Civil Society and MPs Draft 'Progressive' Association Registration Law, *The Irrawaddy*, October 21, 2013, <http://www.irrawaddy.org/burma/csos-mps-draft-progressive-association-registration-law.html> Xem Dự luật mới tại <http://pwplegal.com/documents/documents/0e03e-The>

Organizations-Registration-Law-Draft_.pdf

10. Tài liệu đã dẫn.

11. Xem luật này tại: www.burmalibrary.org/docs19/2014-07-18-Law_Relating_to_Registration_of_Organizations_31-en.pdf (tiếng Myanmar)

12. Saward, Michael (1994), *Democratic theory and indices of democratization*, in Beetham, David (ed), *Defining and Measuring Democracy*, London: Sage, pp 16-17.

13. Political Myths, *Network Myanmar*, <http://www.networkmyanmar.org/index.php/political-myths> (cập nhật ngày 28/9/2014).

14. *Republic of the Union of Myanmar, President Office (Order No. 51/2013), 13th Waning of Nadau, 1375 ME, (30 December, 2013)*, <http://www.president-office.gov.mm/en/?q=briefing-room/news/2014/01/02/id-3129>

15. Burma/Myanmar: Amnesty does not free all political detainees, *Asian Human Rights Commission*, December 31, 2013, <http://www.humanrights.asia/news/ahrc-news/AHRC-STM-001-2014>

16. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor (United States Department of State), *Burma 2013 Human Reports*, p.10.

17. Xem Formation of Myanmar National Human Rights Commission, *Burma Partnership*, September 5, 2011, <http://www.burmapartnership.org/2011/09/formation-of-myanmar-national-human-rights-commission/>

18. Yadana Htun (2011), We won't be influenced by the govt, *Myanmar Times*, 19 September, <http://www.mmtimes.com/index.php/national-news/2090-we-won-t-be-influenced-by-the-govt.html>

19. Tài liệu đã dẫn.

20. Kyaw Hsu Mon (2013), Govt Rejects UN Calls for Rohingya Citizenship, *The*

Irrawaddy, November 21, <http://www.irrawaddy.org/un/govt-rejects-un-calls-rohingya-citizenship.html>

21. Rohingya Leader Calls for Talks with Myanmar Government, Rakhines, *EBM Consulting*, <http://www.ebmconsulting.com.hk/ebm-news/burma-business-focus-20-august-2013-2/>

22. UN calls on Myanmar to hold talks with Rohingyas, *PressTV*, Aug 13, 2013, <http://www.presstv.com/detail/2013/08/13/18577/myanmar-urged-to-hold-talks-with-muslims/>

23. Kyaw Hsu Mon (2013), Tài liệu đã dẫn.

24. Tài liệu đã dẫn.

25. Winn, Patrick (2013), Suu Kyi spokesman: "There is no Rohingya", *Global Post*, May 2, <http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/asia-pacific/myanmar/130501/suu-kyi-no-rohingya>

26. Myanmar approves controversial religion bills, *Channel NewsAsia*, 20 Aug 2015, <http://www.channelnewsasia.com/news/asia-pacific/myanmar-approves/2064264.html>

27. Myanmar Publishes Draft of Religious Conversion Bill, *RFA*, 2014-05-27, <http://www.rfa.org/english/news/myanmar/draft-05272014175304.html>

28. Myanmar approves controversial religion bills, *Channel NewsAsia*, 20 Aug 2015, <http://www.channelnewsasia.com/news/asia-pacific/myanmar-approves/2064264.html>

29. Myanmar: UN experts alarmed at draft bill imposing restrictions on religious conversion, *UN News Centre*, 20 June 2014, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48094#VeUt1iWqqko>

30. Aye Aye Win, Myanmar Parliament Blocks Changes To Constitution, Ensuring Aung San Suu Kyi Stays Out Of Power, *The Huffington Post*, http://www.huffingtonpost.com/2015/06/25/myanmar-constitution_n_7660386.html